

KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILAR NUTQINI O`STIRISHNING VAZIFALARI ,METODLARI VA VOSITALARI

Daminova Dilbar Melimurodovna

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi.

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo`nalishi talabasi

Salimova Ruxshona Chori qizi

Annotatsiya: O`quvchilar nutqini o`stirish yo`llari, o`quvchilar nutqiga qo`yilgan talablar, nutq turlari, nutq madaniyati, o`quvchilar dunyoqarashini kengaytirish, tafakkurini o`stirish, erkin fikrlashga o`rgatish haqida so`z borgan. Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o`quvchilarda nutqning rivojlanish bosqichlari boshlang'ich sinf o`quvchilarining nutqini rivojlantirish jarayonini yengillashtirish imkoni yaratiladi.

Kalit so`zlar: nutq, idrok, ichki nutq, analiz, sintez, o`quvchi, o`qituvchi, rivojlanish, nutq turlari, nutqning mantiqiyliqi.

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma`naviy yuksalishi, jahonning eng rivolangan davlatlar qatoridan o`rin olishi –bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgufazillatlarni mujassamlashgan yoshlarga bog`liq hisoblanadi, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o`qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog`onalarga olib chiqish avvalo o`qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharaflil va aynipaytda mas`uliyatli vazifani yuklaydi.

Bolalar nutq faoliyati, nutqni idrok etish va gapirish orqali ona tilini egallaydi. Bundan kelib chiqadiki, bolalarning nutq faolligi, muloqot qilish, o'z fikrlarini ifoda etish uchun sharoit yaratish. Bola nutqining rivojlanishi doimiy pedagogik rahbarlikni talab qiladigan murakkab jarayon emas. Psixologik va pedagogik adabiyotlarni o'rganishda nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun quyidagi shartlar aniqlandi:

- 1) Aloqa yoki aloqaga bo'lgan ehtiyoj;
- 2) Nutq namunalaridan foydalanish yoki nutq muhitini yaratish.
- 3) O'qish va yozish faoliyatini qo'llash. Kichik yoshdagi bolalar uchun tovush murakkab talaffuzi va tovushlarning tarkibiga bog`liqligini kuzatish hisoblanadi. Tovush haqidagi tasavvurni o`quvchilarda bir unli yoki bir undosh bilan farqlanadigan sodda so`zlar bilan shakllantirish mumkin. Masalan: aka, uka, opa, ona, ota, kul, gul, qora, qara kabi so`zlar boshlang'ich sinf o`quvchilarida tovush haqidagi tasavvurni

o'rgatishda juda qo'l keladi, chunki bu so'zlar o'quvchilar uchun ancha tanish va sodda so'zlardir.

Biz avvalambor nutq o'zi nima ekanligini, uni o'stirish va unga qo'yilgan talablarni bilib olishimiz lozim. Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini hishayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Shu bilan bir qatorda nutqning o'zi to'rt turga bo'linadi: og'zaki nutq, yozma nutq, ichki nutq, tashqi nutq. Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, ko'p vaqt va mehnat talab qiladi. Bunday nutq davomida inson o'z-o'zini kuzatib boradi. Yozma nutqda savodxonlik va mazmun asosiy o'rinda turadi. Yozma nutqda bog'lanishli nutqqa alohida e'tibor qaratilishi lozim. Og'zaki nutq gapirib turgan vaqt birligidagina mavjud bo'lib, bu jarayon tugashi bilan nutq ham tugaydi. Og'zaki nutq tezkorlik bilan amalga oshadi va tahrir imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Og'zaki nutq so'z boyligi jihatidan yozma nutqqa nisbatan ancha kambag'al bo'ladi. Kishilarning o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqida o'ylab olishlari ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan "o'ylangan" nutqdir, bu nutq fikrlovchi kishining o'ziga qaratiladi. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. O'quvchilar nutqini o'stirishda matnlar bilan ishlash ham katta ahamiyatga egadir. O'qituvchilar tomonidan o'quvchilar yoshiga mos bo'lgan matnlar tanlanadi. Tanlangan matnlar qismlarga bo'lib o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan sarlavha tanlanadi. Shu jarayonda o'quvchilarning tezkor fikrlash, mantiqiy o'ylashi va topqirligi rivojlanib boradi. Ularga berilgan matnlar ko'proq hayotiy va tabiatga bog'liq bo'lsa mazmunini tushunishlari oson bo'ladi. O'quvchilar bu kabi jarayonlarda tez-tez ishtirok etsalar ularning nutqida o'sish va rivojlanishni kuzatishimiz mumkin. Nutq o'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqni) faol amaliy o'zlashtirish tushiniladi. Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilarning tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilish va bog'lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo'llash tushuniladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek oquvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.
2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan,

o`quvchilar nutqini o`stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo`lib, o`quvchi nutqi mazmunli bo`lishi uchun g`amxo`rlik qilish hisoblanadi. 3. Fikr tinglovchi tushunadigan so`z, so`z birikmalari, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo`ladi.

Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o`stirishning uchinchi sharti - nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O`quvchilarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o`z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta`lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda "tilni sezish" shakllanadi. Nutq o`stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya`ni, birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o`rgangan til vositalaridan foydalanib, o`z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi. Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida o`zlashtiradi. Buning o`zi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki o`zlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud.

Bular: 1. Adabiy til me`yorlarini o`zlashtirish. Maktab o`quvchilarni adabiy tilni sodda so`zlashuv tilidan, sheva va jargondan farqlashga o`rgatadi, adabiy tilning badiiy, ilmiy, so`zlashuv variantlari bilan tanishtiradi. 2. Jamiyatimizning har bir a`zosi uchun zarur bo`lgan muhim nutq malakalarini, ya`ni o`qish va yozish malakalarini o`zlashtirish. Bu bilan o`quvchilar yozma nutqning xususiyatlarini, uning og`zaki-so`zlashuv nutqidan farqini bilib oladi. 3. O`quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish. Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasidir. Tilning mana shu ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, maktabda o`quvchilarning nutq madaniyatiga alohida e`tibor beriladi. Bu vazifalarni bajarish uchun o`qituvchi o`quvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun esa o`quvchilar nutqini o`stirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir. Nutq o`stirishda uch yo`nalish aniq ajratiladi: 1) so`z ustida ishlash; 2) so`z birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bog`lanishli nutq ustida ishlash. So`z, so`z birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza bo`lib leksikologiya (frazologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog`lanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikasiga asoslanadi. Ko`rsatilgan uch yo`nalish parallel olib boriladi: lug`at ishi gap uchun material beradi; so`z, so`z birikmasi va gap ustida ishlash bog`lanishli nutqqa tayyorlaydi. O`z navbatida, bog`lanishli hikoya va insho lug`atni boyitish vositasi bo`lib xizmat qiladi. O`quvchilar nutqini o`stirish o`z metodik vositalariga ega, o`zining mashq turlari bor. Bulardan eng muhimlari bog`lanishli nutq mashqlari hisoblanadi. Nutq o`stirishda izchillik to`rt shartni, ya`ni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilmaxilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga bo`ysundirish ko`nikmasini amalga oshirish bilan

ta'minlanadi. Har bir yangi mashq oldingisi bilan bog'lanadi va keyingisiga o'quvchilarni tayyorlaydi, umumiy maqsadga bo'ysungan holda yana qandaydir yangilik qo'shadi. Maktabda o'quvchilar nutqini o'stirishga ona tili o'qitishning asosiy vazifasi deb qaraladi. Nutq o'stirish faqat ona tili va o'qish darslarininggina emas, balki o'quv rejasidagi barcha fanlar (tabiiy fan, matematika, tarbiya, tasviriy san'at, musiqa darslari)ning, shuningdek, sinfdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlarning ham vazifasidir. O'qituvchining turli fanlarni o'qitishdan maqsadi o'quvchilarning nutq madaniyatini, nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqi o'quvchilar uchun namunadir. O'quvchilarning nutqi ravon, tushunarli bo'lishi uchun eng avvalo uning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga e'tibor berish zarur. Endilikda nutq odobi, nutqiy mahorat, notiqlik, notiqlik mahorati maktablar hayotidan keng o'rin olmog'i lozim. Ayniqsa, o'qituvchining nutqida ifodalilik yetarli bo'lsa, albatta, bunday nutq bolalar nutqiga ham ta'sir etadi. Nutq madaniyati faqatgina adabiy tilni ongli va maqsadga muvofiq me'yorlashga qaratilgan harakatlarga emas, balki millatning umumiy ko'tarish, odamlarga ma'lum "til didi"ni tarbiyalashga xizmat qiluvchi faoliyat hamdir. O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun ularni ko'proq kitob o'qishga undash, uyda ota-onalari bilan mazmunli suhbat qilishga jalb qilish, do'stlari bilan fikr almashishlariga va qiziqarli suhbat qilishlariga sharoit yaratish lozim. Shundagina o'quvchilarda dunyoqarash shakllanadi va fikrlash doirasi kengayib boradi. Chunki bola eshitgan va ko'rgan hodisalarini sekinlik bilan tushunib, har safar har xil taassurotlarni o'ziga oladi. Bu kabi jarayonlar o'quvchilar nutqini rivojlanishiga, ravon va to'g'ri gapirishlariga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shabbazova Dilfuza Ruziqulovna. ONA TILI O'QITISH METODIKASI. Toshkent "METODIST NASHRIYOTI" 2023
2. E. Begmatov, M. Tursunqulov O'zbek nutqi madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi 2015
3. T. Almamatov, Q. M. Yadgarov, Sh. Almamatov., O'zbek tilini o'qitishda innovatsion , pedagogik texnologiyalardan foydalanish (Metodik qo'llanma). -2013.
4. Qosimova K. va boshqalar. 2-sinfda ona tili darslari - T.: Cho'lpon, 2004.
5. G'ulomova X. va boshqalar. 4-sinfda ona tili darslari. O'qituvchi, 2003.
6. Abdullayeva Q. va boshqalar. Diktantlar to'plan 1-sinf o'qituvchilari uchun qo'llanma. -184 b T.: O'qituvchi, 199
7. Xudoyberganova M. Bayonlar to'plami. - T.: O'qituvchi 1992.-78 b
8. Yusupova M. O'qish va yozuv darslari samaradorligin oshirish. -T.: O'qituvchi, 2008.-67 b

9. Roziqova O. va boshqalar. Ona tili didaktikasi. T.: Yangiasr avlodi, 2005.
10. To'xliyev B. va boshqalar. O'zbek tili o'qitish metodikasi. - T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
11. Abdullayev. Y. Eski maktabda xat-savod o'rgatish. - T.: "O'qituvchi", 1960.12.
- Qosimova. K. Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish. -T.: 1964.
13. PIRLS 2021 baholash asosi. Ina V.S. Mullis, Maykl O. Martin. Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA), TIMSS & PIRLS xalqaro tadqiqot markazi, Boston kolleji Lynch ta'lim maktabi. 2019.
14. PIRLS 2011 baholash asosi. Ina V.S. Mullis, Maykl O. Martin, Enn M. Kennedi, Ketil L. Trong, Marian Sainsberi. Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA), Xalqaro o'rganish markazi, Lynch ta'lim maktabi, Boston kolleji. Kashtan tepaligi. 2009 yil.
15. Daminova Dilbar. JAHON FANIDA MATEMATIK SAAVODNI RIVOJLANTIRISH MASALLARI. GALAXY INTERNATIONAL INTERNATIONAL DISPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 jild. 11, 03-son, mart. (2023). 307-311 b
16. Muxtorova L.A. Boshlang'ich yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish yo'llari// AJMR:Asian Journal of Multidimensional Research Journal. 10-jild, 4-son, aprel, 2021-yil. 648-652-bet. (Ta'sir faktori 7,699).
17. Мухтарова, Л. А. (2017). БОШЛАНГ'ИЧ SINFLARDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. Апробация, (2), 93- 94.
18. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna. (2023). BOSHLANGANCH 5 I SINFLAR O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAAVOTLILIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI. Ochiq kirish ombori, 4(3), 971-976.
19. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Muxtorova Lobar Abdimannabovna. (2023). JAHON FANIDA MATEMATIK SAAVODNI RIVOJLANTIRISH MASALLARI. Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali, 11 (3), 307-311.